

PAPER DETAILS

TITLE: EKOLOJİK SİSTEMLER KURAMI ÇERÇEVESİNDE GÖÇMEN ÇOCUKLAR VE OYUNLARI
ÜZERİNE BİR DERLEME

AUTHORS: Duygu ESLEK,Türkan YILMAZ IRMAK

PAGES: 347-362

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/572176>

Yayın Geliş Tarihi: 13.03.2017

Yayına Kabul Tarihi: 21.09.2018

Online Yayın Tarihi: 12.11.2018

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.297792

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 20, Sayı: 3, Yıl: 2018, Sayfa: 347-362

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makale

EKOLOJİK SİSTEMLER KURAMI ÇERÇEVESİNDE GÖÇMEN ÇOCUKLAR VE OYUNLARI ÜZERİNE BİR DERLEME

Duygu ESLEK*

Türkan YILMAZ IRMAK**

Öz

Göç kişinin çevresinde oluşturduğu değişimler nedeniyle insan gelişimi için önem taşıyan bir olgudur. Bu derleme çalışmasında göç olgusu Bronfenbrenner'ın Ekolojik Sistemler Kuramı'na göre değerlendirilmektedir. Göç sonucu mikrosistem, mezosistem, ekzosistem ve makrosistemde değişimler ortaya çıkar ve bu değişimlerle birlikte sistemler arası etkileşimler göçmen çocuğun gelişimini bazen olumlu bazen de olumsuz etkilemektedir. Çocuk gelişimini incelemek için önemli alanlardan biri de çocuk oyunlarıdır. Göç deneyiminin çocuklar üzerindeki etkilerini ve çocukların göç deneyiminin oluşturduğu değişimin yarattığı stres ile baş etme biçimlerini değerlendirmek için çocuk oyunlarının incelenmesi önemlidir. Oyunlar, çocukların göç olgusuna açıklama getirmelerini ve olay üzerinde kontrol sahibi hissederek kaygılarını azaltmalarını sağlar. Literatürde göç deneyiminin çocuk gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar sınırlı olmakla birlikte göç sonrası çocuk gelişimini değerlendirmek amacıyla çocuk oyunlarını inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu derleme çalışmasında göç eden çocukların oyunlarını inceleyen çalışmalar gözden geçirilerek ilerideki araştırmalar için öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Göç, Çocuk, Oyun, Travma, Ekolojik Sistemler Kuramı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Eslek, D. & Yılmaz Irmak, T. (2018). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde göçmen çocuklar ve oyunları üzerine bir derleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 347-362.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5649-2417, duygueslek93de@gmail.com

** Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0777-7595, turkan.yilmaz.irmak@ege.edu.tr

A BRIEF REVIEW OF IMMIGRANT CHILDREN AND THEIR PLAYS THROUGH ECOLOGICAL SYSTEM THEORY

Abstract

Migration is a very important phenomenon changing the whole life of an individual. Especially children are influenced most from this change. In this review article, migration is evaluated according to Bronfenbrenner's theory. After migration, changes are occurred in Microsystem mesosystem, exosystem and macrosystem. Changes in ecological systems of children and their interactions may effect development of immigrant children through positively and negatively. This big change in the child's life besides influencing their whole development affects their play behavior too. Evaluating children's play is important for investigate to effects of migration on child development and children's coping with this changes. These behaviors help children bring explanations to migration, feel in control and as a result decrease their anxiety. Besides there are a little research about effect of migration on child development, there are a few research evaluate children's play after migration. In this review, studies that examine the play of immigrant children are reviewed and suggestions are offered for future studies.

Keywords: Migration, Child, Play, Trauma, Ecological Systems Theory.

GİRİŞ

Göç, kişilerin veya grupların bir şehirden, bölgeden veya ülkeden diğer bir şehir, bölge ya da ülkeye kalıcı hareketidir (Rogler 1994; Moilanen vd. 1994). Göç Örgütü'nün (IOM) yayınladığı rapora göre dünyada 2015 yılı itibariyle 232 milyon dış göç yapmış göçmen, 2009 verilerine göre ise 740 milyon iç göç yapmış göçmen bulunmaktadır (UN DESA, 2013; UNDP, 2009). 2014 Mayıs verilerine göre BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) Türkiye Ofisine kayıtlı, Suriyeli mülteciler haricinde 0-17 yaş arasında 156.080 çocuk mülteci bulunmaktadır (UNHCR, 2014). Suriyeli mülteciler ise toplam 2.291.900 kişidir. Bu nüfusun %54.2'sini çocuklar oluşturmaktadır (UNHCR, 2015). Bu sayılar, konunun önemini gözler önüne sermektedir. Göç planlı olabildiği gibi aniden, aşamalı, iç ve dış göç gibi farklı biçimlerde de olabilmektedir.

Göç, daha avantajlı çevrelere uygun biçimde gerçekleştiğinde bireylerin ya da ailelerin sosyal statü ve rolleri olumlu yönde değişebilmektedir. Göçmen birey göç ettiği yerin ekonomisi ve iş yaşamına katkıda bulunur. Göç etmeden önce eğitim olanağı bulamayan çocuklar göç ettikleri yerdeki eğitim sisteminden yararlanıp meslek edinebilir, göçmenlere yeterli desteğin sağlandığı çevrelerde göçmen çocuklar, daha iyi eğitim, sağlık, oyun alanlarına ulaşabilirler. Gelişimleri olumlu bir şekilde desteklenir (MacMillan vd., 2015). Gibbons (2000) göç sonrası sorunların her zaman görülmediğini sorunların ortaya çıkışının yeni kültürdeki ayrımcılık, göç nedeniyle aile özelliklerinde oluşan olumsuz yönde değişiklikler, yetişilen kültür ve göç edilen arasındaki uzaklık gibi faktörlerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Pek çok ergen koruyucu faktörlerin varlığı durumunda göç sonrası sağlıklı gelişimsel sonuçlar gösterebilmektedir.

Zorunlu göç, planlı olmadığı için ve dış göç yeni bir kültürlenme süreci gerektirdiğinden göçmenler üzerinde olumsuz etkiler görülebilmektedir. Sosyal çevre, kültürel bağlam ve ekonomik durumun değişmesi, göçmenler için zorlayıcı olabilmektedir (Kesebir, 2011). Dolayısıyla hassas gruplar olarak nitelendirilen 18 yaş altındaki çocuklar ile özel olarak ilgilenilmesi, temel ihtiyaçlarının belirlenmesi, gıda, sağlık ve eğitim gibi gereksinimlerinin öncelikle giderilmesi önemlidir. Göç eden çocuk ve ergenlerin ruh sağlığı problemlerinin göç etmeyenlerden daha fazla olduğu belirtilmektedir (Aksel vd., 2007; Magwaza, 1994).

EKOLOJİK SİSTEMLER KURAMI

Bu derlemede, göçün çocuğa etkileri ekolojik sistemler kuramı temelinde incelenecektir. Bronfenbrenner (1979) insan gelişiminin, bireyi merkeze alan, birbirinin içine yuvalanmış sistemler şeklinde tanımlanan bir çevre içinde gerçekleştiğini belirtir. Bu birbiri ardınca sıralanan sistemler; mikrosistem, mezosistem, ekzosistem, makrosistem ve kronosistem şeklinde adlandırılmaktadır. Göç sebebiyle yerleşim yerlerinin değişmesiyle beraber çocuğun sosyal, kültürel ve fiziksel çevresinde de önemli değişimler olur. Ekolojik kuram ekolojik değişimin sonuçları ve nedenlerinin (savaş, terör olayları ve ekonomik durum vs.) gelişimsel süreci etkilediğini belirtir (Aksel vd., 2007). Aşağıdaki bölümde göçün çocukların sistemlerini nasıl değiştirdiği açıklanmaktadır.

Mikrosistem

Mikrosistem, çocuğun karşılıklı yakın etkileşim içinde olduğu kişi ve grupların var olduğu sistem olarak tanımlanmaktadır. Mikrosisteme örnek olarak aile, okul ve arkadaş sistemleri verilmektedir (Bronfenbrenner, 1979). Gelişimi olumlu yönde destekleyen mikrosistemler, karşılıklı sağlıklı ilişkilerin var olduğu sistemlerdir. Mikrosistemler, çocuğu olumlu etkileyebildiği gibi olumsuz da etkileyebilir. Örneğin ergenlikte farklı arkadaş gruplarına katılan ergen arkadaş grubuyla birlikte problem davranışlara başvurabilir ya da gönüllü yardım çalışmalarına katılabilir (Aksel, 2009: 49; Doğan, 2010).

Göç sırasında mikrosistemde ortaya çıkan değişimler çocuğun gelişimini farklı biçimlerde etkileyebilir. Savaş ya da zorunlu göç deneyimleri sonucunda çocukların aileleri parçalanabilmekte ve kayıplar yaşanabilmektedir (Bilgin, 2014; Pottinger, 2005). Çocukların en önemli mikrosistemi olan ailede yaşanan ev ve ilişkiler değişmektedir. Göç edilen yeni kültürde aile ve çocuk farklı değerlere sahip olabilir ve bu da çatışmaya yol açabilir. Göçmen ailedeki kuşaklararası çatışma, ebeveynin çocuğun kültürlenmesini kolaylaştırması ve desteklemesi, çocuğun da ebeveyninin yaşam biçimine saygı duymasıyla ılımlı biçimde çözülebilir. Ancak ebeveyn, çocuğun yeni kültürdeki davranış ve değerlerine karşı bir tutum sergilerse çocuk, ailesinden gelen alt kültürle bağını koparabilir ve aile ilişkileri zarar görebilir. Yağmurlu ve Sanson'un (2009) Avustralya'daki Türk

annelerle yürüttükleri çalışmada, ev sahibi ülke kültürüne uyum sağlayan annelerde çocuk hata yaptığında açıklama yapma gibi olumlu disiplin sağlayıcı davranışlar artarken çocuktan itaat beklentisi gibi anne baba odaklı disiplin sağlama davranışlarının azaldığı görülmüştür. Portes ve Zhou (1993) da otoriter ebeveyn stilinin çocuklarda aileyle ilişkinin azalmasına ve evin öneminin yitirilmesine sebep olabileceğini belirtmektedir. Ev sahibi ülke kültürüyle ilişki kurmayan ailelerin çocuklarında daha fazla davranış problemi görülmektedir (Waters, 2010).

Göçmen çocukların akranlarının, ev sahibi ülke kültürüne uyum sağlamalarını kolaylaştıran önemli bir sosyal destek olduğu belirtilmektedir (Bacallao ve Smokowsky, 2009; Lay ve Nguyen, 1998). Göçmen çocuklar, çoğu zaman kendileri gibi göç etmiş çocuklarla ilişki kurmaktadır. Bu ilişkiler hem sosyal destek sağlamakta hem de yeni kültüre uyumu desteklemektedir (Bacallao ve Smokowsky, 2009). Ev sahibi ülke kültüründen akranlar da yeni kültüre uyumu desteklemelerine rağmen bazen göçmen çocuklara karşı ayrımcı tavırlar sergileyebilirler (Bacallao ve Smokowsky, 2009). Ayrımcılık, göçmen çocukların okul ortamına daha az katılmasına neden olmaktadır. Göçmen çocuklar, akranları, öğretmenleri ve okul yönetimi tarafından sosyal olarak uyumsuz, güven duyulmayan, zorbalığı hak eden çocuklar olarak görülmektedir. Bu da göçmen çocukların ayrımcılığa uğramalarına ve kendilerini zararlı biri gibi görmelerine sebep olur (Moody, 2001; Peguero, 2008). Böylece çocuk, akran ve öğretmen mikrosistemleriyle sağlıklı bir ilişki kuramadığı için ev sahibi ülke kültürüne uyum sağlamakta zorlanır. Sonuç olarak göçmen çocukların akran mikrosistemi ayrımcı olduğu durumlarda gelişimi olumsuz etkilenmekte, olumlu arkadaş ilişkileriye yeni kültüre uyumu desteklemektedir.

Göçmen çocuklar, yeni kültüre uyum çabalarını destekleyecek en önemli yerlerden biri olan okula, özellikle dilden kaynaklı problemler nedeniyle uyum sağlamakta zorlanırlar. Eğitimcilerin göçmen çocukların edinecekleri yeni sosyalleşme ve kültürlenme süreçlerini desteklemeleri önemlidir (Delgado Gaitan ve Trueba, 1991: 112).

Mezosistem

Mikrosistemler arasındaki ilişkiler mezosistemi oluşturur. Mikrosistemler arasındaki uyum çocuğun stres seviyesinin artmasına engel olacaktır. Sistemlerin benzer tutum ve değerlere sahip olması, tutarlı olması çocuk ve ergenler için daha sağlıklı bir ortam oluşturur. Çocuğun aile, okul ve arkadaş mikrosistemleri arasındaki ilişkiler en önemli mezosistemleridir (Aksel, 2009: 49; Doğan, 2010).

Çocuklardan yeni girdikleri kültüre hızlıca uyum sağlaması, göç edilen ülkenin dilini öğrenmesi, yeni kültürel değerlere önem vermesi, yeni deneyimlere açık olması beklenir. Ancak göçmen çocukların kültürlenme ve dil edinimi kısıtlı kalmaktadır. Çocuğun değişime ayak uydurabilmesi için okul ve ailenin işbirliği gereklidir (Delgado vd., 1991: 112). Ekonomik kaynakların yeterliliği,

ebeveynlerin eğitim sürecine dâhil olması ve destekleri çocukların eğitim sistemine uyumunu arttırmaktadır (Titzmann vd., 2008; Waters, 2010).

Göçmen ebeveynlerin ülkenin eğitim sistemiyle ilgili uyumları çocukların gelişimini olumlu etkiler. Almanya'daki Türk ve Alman annelerin karşılaştırıldığı bir araştırmaya baktığımızda Türk annelerin kitap okuma gibi bilişsel gelişimi artırıcı aktiviteleri Alman annelere göre daha az yaptırdığı bulunmuştur (Leyendeckera vd., 2011). Hollanda'da yapılan bir başka çalışmada okulöncesi çocuklarda sözel ve sayısal becerilerin Türk çocuklarda Hollandalı çocuklardan daha düşük olduğu bulunmuştur (Leseman ve van den Boom, 1999). Buradan hareketle göçmen Türk annelerin daha az etkinlik yaptırmasının, çocukların daha düşük sözel becerileriyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Ebeveynler, ev sahibi ülke kültürüne ve eğitim sistemine uyum sağlayamazsa, öğretmenlerle yeterince ilişki kuramazsa çocuğun gelişimi ve okul başarısı olumsuz etkilenir. Göçmen ebeveynler, çocuklarını daha çok göçmen akranlarıyla ilişki kurmaya yönlendirirler. Bunun amacı ailenin değerlerini güçlendirmek istemesidir (Wilson, 1987: 179). Bunun bir başka nedeni de ebeveynlerin yeni kültüre ve akranlara yabancı oldukları için ev sahibi kültürden akranlarla ilişkileri destekleyemiyor olmaları da olabilir (Bacalao ve Somokowsky, 2009). Böyle durumlarda aile ve akran mezosistemi çocuğun yeni kültüre uyumunu desteklemede zayıf ve işlevsiz kalacaktır.

Ekzosistem

Çocuğun doğrudan ilişkide olmadığı ancak mikrosistemlerdeki kişiler aracılığıyla çocuğun gelişimini etkileyen kurumlar gibi birimleri içeren sistemdir (Bronfenbrenner ve Ceci, 1994). Ebeveynin işi çocuğun ekzosisteminde yer alır. Çocuk ebeveynin işiyle doğrudan ilişkili değildir ama ebeveynin işinin özellikleri (ne kadar süre çalıştığı, ücreti ve kreşin olup olmaması gibi) çocuğun gelişimini etkiler. Ekzosistem içerisindeki kararlar çocuğu olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin eğitim sistemi çocuğun nasıl bir eğitim alacağını ve sosyalleşme düzeyini etkiler (Aksel, 2009: 50; Doğan, 2010).

Göçmen aileler çoğu zaman kendi kültürlerinden göçmen kişilerle aynı mahallede yaşamayı seçerler. Bu da çocukların toplumdaki ev sahibi ülke kültürünün değerlerini ve dilini öğrenmesini zorlaştırır. Bu mahallelerin fiziksel açıdan koşulları yetersizdir. Kötü fiziksel koşulların, mahallelerde yaşayan göçmen çocuk ve yetişkinlerde suç oranını arttırdığı bulunmuştur (Shaw ve McKay, 1969). Göçmen ailelerin hem kendi alt kültürleriyle bağlarını koparmamaları hem de ev sahibi ülke kültürü ile ilişki kurmaları olabilecek en sağlıklı durumdur. İki kültürle de ilişkilerin güçlendirilmesi çocukların davranış problemleri sergileme riskini azaltır (Gorman, 1998; Portes ve Zhou, 1993). Ev sahibi kültürde kurumların, göçmen çocukların ve ailelerinin sağlıklı yaşam koşullarını sağlaması, okula ve yeni kültüre uyumu destekleyen uygulamaları hayata geçirmesi çocukların uyumu açısından önemlidir.

Makrosistem

Kişinin içinde yaşadığı toplumun kültürel değer ve inanç sistemlerini, yaşam tarzlarını, sağlık, hukuk ve ekonomik sistemlerini içerir (Bronfenbrenner ve Ceci, 1994). Göçmen aileler, yeni yerleşim yerlerindeki ev sahibi ülke kültürünün sosyal pratiklerine ve normlarına aşina olmadıkları için dezavantajlıdırlar. Çoğu zaman da çocukların hakları ve ülkede onlara sunulan hizmetler oldukça kısıtlıdır. Amerika’da yapılan bir çalışmada düşük sosyoekonomik düzeydeki çocukların sağlık hizmetlerine çok az bir miktarda ulaşabildiği belirtilmiştir. Göçmen çocuklar sağlık hizmetlerine en az ulaşan grup içerisinde yer almaktadır (Guendelman vd., 2001). Eğer göçmenlerle ilgili yasalar hoşgörülü ve kabul edici ise göçmen aileler daha fazla desteklendiklerini hissederler.

Ev sahibi kültürde göçmenlerle ilgili yasalar ve uygulamalar göçmenlerin kültürlenme biçimini etkiler. Berry (1997) kültürlenme sürecini iki unsur olarak inceler, ev sahibi ülke kültürü benimseme ve kendi alt kültürünü korumadır. Bu iki unsuru ele alarak dört kültürlenme şekli belirlemiştir. Bunlar; bütünleşme, asimilasyon, ayrılma ve marjinalleşmedir. Bütünleşme, hem kendi kültüründen, hem ev sahibi ülke kültüründen farklı özellikleri benimsemedir. Asimilasyon, kendi kültürüyle bağlarını koparıp ev sahibi ülke kültürünü benimseme ve ona uyum sağlamadır. Ayrılma, kişinin ev sahibi ülke kültürünü kabullenmeyip sadece kendi kültürü ile ilişki içinde olmasıdır. Marjinalleşmede ise bireyin iki kültüre de bağlılığı yoktur. En sağlıklı olanın bütünleşme olduğu belirtilmiştir (Gün ve Bayraktar, 2008).

Ev sahibi ülke kültürüne ayak uydurmak inişli çıkışlı, stresli ve yıpratıcı olabilir. Kültürle bütünleşmeleri, hem kendi alt kültürlerinden kopmayıp hem ev sahibi ülkenin kültürüyle ilişki içerisinde olmaları, olabilecek en sağlıklı uyum şeklidir. Ama kültürlenme süreci marjinalleşme gibi iki kültürde de kendine yer bulamamayı içeren olumsuz bir ucu da içermektedir. Bu şekilde olumsuz yönde şekillenen kültürlenme süreci, çocukları sosyal hiyerarşinin en alt tabakasına çekip, daha dezavantajlı hale getirecektir (Paat, 2013).

Kronosistem

Kronosistem zamanın ve zaman içerisinde oluşan değişimlerin gelişim üzerindeki etkilerini kapsayan sistemdir. Önemli olayların zamanlaması sistemleri etkiler (Aksel, 2009: 51). Çocukluk döneminin en önde gelen normatif değişimleri; kardeş doğumu, okula başlama ve ergenliğe geçiştir. Ebeveynlerin boşanması, çocuk istismarı ve göç ise normatif olmayan değişimler arasında sayılabilir. Değişimlerin art arda meydana gelmesi ve aynı zamanda gelişimsel bir kriz veya ekolojik geçiş yaşanması daha yıkıcı etkilere sebep olmaktadır (Bronfenbrenner, 1988: 30). Göçün çocuğun gelişimsel değişim döneminde gerçekleşmesi durumunda olumsuz etkileri daha fazla olabilmektedir (Paat, 2013).

Göç, travmatik bir deneyim olarak da tanımlanmaktadır (MacMillan vd., 2015). Kişinin fiziksel ve psikolojik varlığına, bütünlüğüne tehdit oluşturan,

kayıplara ve zararlara yol açabilen ve kişinin kontrolü dışında gerçekleşen durumlar ve olaylar travmatik olarak tanımlanırlar (Bozunoğulları, 2014; Dyregrov, 2000: 1). Travmatik bir olay olarak ele aldığımızda göçün çocukların gelişim süreçlerini etkilediğini gözleyebiliriz. Bireysel bazı farklılıklar görülmekle birlikte çocuklarda göçe yönelik tepkiler 5-6 ayı geçmediği sürece normal tepkiler olarak değerlendirilir. Travmatik olaylar her yaş grubunu farklı biçimlerde etkiler. Bebeklerde (0-3 yaş) kolay şaşırma, kaygılı görünme, alt ıslatma, konuşma sorunları, daha önce edindiği becerilerde gerileme, anne babaya yapışma ve ayrılmama, uyku sorunları, kabuslar, çevreye karşı temkinlilik, ürkeklik, kontrol edilemeyen saldırganlık ve travma ile ilgili tekrarlanan oyunlar gibi tepkiler görülebilir. Okul öncesi çocuklarda (4-6 yaş), yatak ıslatma, parmak emme, ani heyecanlanma, ebeveynlere yapışma, tik ve uyku sorunları, kaçınma davranışı, içe kapanma, genel bir kaygı hali, hayvanlardan ve yabancılardan korkma, travmatik olayla ilgili tekrarlanan oyun, fantezi ve gerçeği karıştırma, kötü olayların onların düşünceleri yüzünden olduğunu düşünüp üzülme, utanç, kaygı, zihinsel bulanıklık, dünyayla ilgili yanlış yorumlar yapma gibi tepkiler görülür (Erden ve Gürdil, 2009; UNICEF, 2001; Zara, 2011: 87).

Okul çağındaki çocukların travma sonrası normal tepkileri ise, okul öncesindeki davranışlara gerileme, okula gitmek istememe, okul başarısında düşme, travmatik olayla ilgili tekrarlanan oyunlar, saldırganlık, çok konuşma, özellikle erkek çocuklarda savaş oyunlarına ve silahlara ilginin artması, kabuslar, uyku sorunları, ayrılık kaygısı, doğal olaylardan (yağmur, rüzgar, şimşek vs.) korkma, dikkat ve konuşma sorunları, inkar davranışları ve psikosomatik (fiziksel bir sorundan kaynaklı olmayan) ağrılar görülebilir. Okul öncesi davranışlara gerileme, akranlar tarafından reddedilmeye varabilir ve okul döneminde yeni gelişmeye başlayan özerklik/yeterlik duygularını engelleyebilir (Erden ve Gürdil, 2009; UNICEF, 2001; Zara, 2011: 86).

Ergenlerde ise travma sonrası normal stres tepkileri; dünya ve kendi gelecekleri hakkında olumsuz düşünceler, çeşitli korkular ve travmaya karşı verdikleri tepkiyle ilgili kaygılar; risk alma davranışları (madde kullanımı, rastgele cinsel birliktelik vs.), iştah ve uyku kaybı, günlük etkinliklere karşı ilgi kaybı, okul sorunları ve ebeveynlerle çatışmada artmadır (Erden ve Gürdil, 2009; UNICEF, 2001; Zara, 2011: 87).

Çocuk yeterli baş etme mekanizmalarına ve desteğe sahipse sağlıklı haline geri döner. Ancak uygun baş etme mekanizmaları geliştiremezse çocukta travma sonrası stres bozukluğu, akut stres bozukluğu, dissosiyatif semptomlar, anksiyete ve depresyon gibi psikolojik bozukluklar görülebilir. Çocuğun etkilenme ve baş etme mekanizmalarının belirleyicileri; olaya yakın olma, stres yaratan duruma maruz kalma süresi, yaşamın tehlikede olduğunu düşünme, stresle başa çıkma gücü, sosyal desteğin doğası ve derecesi ve ebeveynlerin etkilenme düzeyidir (Perry, 2008: 5; UNICEF, 2001).

Göçle beraber yaşanan çevresel değişiklik ve güçlükler çocuğun sağlığını ve gelişimi etkilemektedir. Çocuğun sağlıklı gelişimini anlamak ve desteklemek için çocukların yaşamında önemli bir yer kapsayan oyun davranışlarının incelenmesi de önemlidir.

GÖÇMEN ÇOCUK VE OYUN

Oyun, çocuğun sosyal, duygusal, bilişsel ve fiziksel gelişimini destekler. Her çocuk Çocuk Hakları Sözleşmesi ile korunan oyun hakkına sahiptir (MacMillan vd., 2015). Çocuk, oyun aracılığıyla kendisini ifade eder, uyum sağlar ve hayal ile gerçek arasında bir köprü oluşturur. Ayrıca, çocuğu iç dünyasına götüren bir faaliyet ve kişiliğinin gelişimine katkıda bulunan en önemli unsurlardandır. Oyun çocuğun yaşamdaki zorluklarla baş etmesini sağlar, gelişimini destekler, yeni ahlaki ve sosyal değerleri öğrenmesine katkıda bulunur ve yaşadığı sıkıntılar için boşaltım olanağı sağlar (Ormanlıoğlu Uluğ, 1997:12). Oyun, olumsuz deneyimlerin çocuğun hayatındaki etkilerini azaltır. Beklenmedik olaylara karşı kendini düzenleme ve başa çıkma becerilerini artırır (Bratton ve Ray, 2005; Doumas ve Garcia, 2012; Schottelcorb vd., 2012).

Oyun, çocukların gelişimi, sağlığı, zor yaşam olaylarına dayanıklılığı için hayati önem taşır. Problem çözme, esneklik ve işbirliği unsurlarını destekleyici bir aktivitedir. Ayrıca çocukların akıl sağlığı ile ilgili bazı problemlerine müdahalede oyun bir yöntem olarak kullanılabilir (MacMillan vd., 2015). Oyun çocuklarla iletişim kurmak ve terapi amacıyla kullanılmaktadır. Dil sınırlılıkları nedeniyle göçmen çocuklarla oyunla iletişim kurmak daha kolaydır. Oyun çocuklara sözlü veya sözsüz bir şekilde; duygularını, isteklerini, korkularını, endişelerini ve fantezilerini yeniden sahneleme fırsatı sunar. Çocuk oyun esnasında desteklenir ve yaşadığı zor durumlara açıklama getirilir. Ayrıca oyun, çocuğun göç yaşantısıyla başa çıkma stratejileri geliştirmesine yardımcı olabilir (Cohena vd. 2001; Donnelly, 2003).

Bronfenbrenner (1979) oyunun çocuk gelişimi için çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ekolojik Sistemler Kuramı'na göre çocuğun farklı oyun alanlarında farklı rolleri ve ilişkileri vardır. Çocuk bu roller aracılığıyla ilişkilerde ustalaşır, bağımsızlığını ve girişimciliğini geliştirir. Ekolojik Sistemler Kuramı'na göre çocuk farklı mikrosistemlerde oyun oynar. Bu oyunların mekânı ev, okul, sokak, orman ve farklı oyun alanları olabilir. Çocuğun oyun arkadaşlarıyla birlikteyken benimsediği roller ve ilişkiler; yaşına ve oynadığı oyuna göre değişir. Değişen bu roller ve oyunlar çocuğa yeni, birebir ilişkiler kurma fırsatı verir. Yani çocuk bu sayede yeni mikrosistemlere dahil olur (Goodley ve Runswick Cole, 2010; Tamm ve Skär, 2000).

Ekzosistemde kurumlar çocuk oyunları için mekân oluştururlarsa (okul bahçesi, park, spor alanı vb.) çocuklar gelişimlerini destekleyecek oyunları arkadaşları ile oynayabilir. Bu durum dezavantajlı çevrelerde yaşayan göçmen

çocuklar için önemlidir. Oyunlar çocuğun göç nedeniyle yaşadığı değişimle baş etmesini kolaylaştırabilir. Oyun diğer insanlarla birlikte öğrenmeyi mümkün kılar. Bjorck-Akesson ve Brodin'e göre (2005) göç sürecinde oynanan oyunlar çocuğun yeni kültüre uyum sağlamasını ve dil edinimini kolaylaştırır

Oyun kültürün bir parçasıdır. Kültürel birçok inanç, değer ve pratik oyunlarla çocuklara aktarılır. Kültür ve toplumsal yaşayıştaki olaylar, değişiklikler çocukların oyunlarına da yansır. Göçmen çocuk kendi alt kültürüne ait yaşantılarını ve ev sahibi ülke kültürünü oyuna yansıtır. Oyunlar milli kimliğin oluşturulması ve sonraki kuşağa aktarılması bakımından da önemli olabilmektedir. Savaş dönemlerinde oyuncaklar ve oyunların içeriği de savaşla paralellik taşıyan değişimler buna örnek verilebilir. (Bozkurt, 2015). Bir çalışmada hem makrosistem (kültürel altyapı: Koreli-Amerikalı ve Avrupalı-Amerikalı) hem de mikrosisteme göre (annelerin kültürlenme düzeyi) annelerin çocuklarının oyunlarına karşı tutumları incelenmiştir. Annelerin kültürlenme seviyeleri çocuk oyunlarına tutumlarını etkilemektedir. Marjinal, asimile olmuş ve bütünleşmiş kültürlenme seviyelerindeki anneler karşılaştırılmıştır. Bütünleşmiş anneler çocuk oyunlarına ve yaratıcılığa diğer kültürlenme seviyelerindeki annelere göre daha fazla önem vermektedirler. Asimile olmuş anneler ise çocuklarıyla, Koreli annelerin daha çok oynadığı gibi öğretici oyunlardan ziyade Amerikalı annelerin daha çok tercih ettiği sembolik oyunları oynamaktadırlar. Koreli Amerikalı annelerin %54'ü, Avrupalı Amerikalıların ise %96'sı çocukların ebeveynleriyle oynamaları gerektiğini, Koreli Amerikalı annelerin %71'i, Avrupalı Amerikalı annelerin %45'i cinsiyete göre oyuncak seçilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Buna ek olarak Koreli Amerikalı annelerin %11'i, Avrupalı Amerikalı annelerin %66'sı çocukların oyun kararlarını vermesine imkân sağlamaktadır. Kültürlenme dışında kültürel altyapılar da çocukların oyun oynama davranışlarını etkilemektedir (Farver ve Lee-Shin, 2000). Çalışmanın bulgularında görüldüğü üzere annelerin göç sonrası kültürlenme düzeyleri çocuklarıyla oynadıkları oyunları etkilemektedir. Oyunlar çocukların göç sonrası değişimlerle baş etme yöntemlerinden biri olduğuna göre annelerin kültürlenme düzeyleri çocukların da baş etme yollarını etkilemektedir. Örneğin göç eden Koreli ailelerdeki çocuklar katı kurallarla yapılandırılmış eğitici oyunlarla göçün getirdiği değişimleri anlama, anlamlandırma fırsatı bulamayabilirler. Bu çalışmada göç eden annelerin oyunlara karşı tutumlarının hem mikrosistem (annenin kültürlenme düzeyi) hem de makrosistemden (kültürel altyapı) etkilendiği görülmüştür.

Kronosistem çerçevesinde bakıldığında, göç edilen gelişimsel döneme göre çocukların oyunlarında bazı farklı özellikler gözlenebildiği belirtilmektedir. Okul öncesi mülteci çocukları ile yapılan bir araştırmada çocuklara çeşitli türlerde oyuncaklar (askerler, kovboylar ve yerliler, vahşi hayvanlar, evcil hayvanlar, araçlar, savaş objeleri, yapı malzemeleri; çit, trafik işaretleri, ağaçlar, mobilyalar ve telefon) verilip kum havuzunda ne isterse yapabilecekleri söylenmektedir Mülteci çocuklar ile mülteci olmayan çocuklar karşılaştırıldığında, mülteci çocukların zamanlarının çoğunu bir savaş ortamında bomba ve silah atışları yaparak

geçirdikleri, daha kısa süreli oyunlar oynadıkları, oyunlarında daha az oyuncak kullandıkları ve daha az faaliyet yaptıkları görülmüştür (Björn vd., 2011). Okul öncesi çocuklarda (0-6 yaş), travmatik olaya ilişkin oyunlar oynama ve bunları tekrarlama sık görülen bir durumdur (Kar, 2009). Okul çağı çocukları (7-12 yaş) travma ile başa çıkmak için oyunlarında travmayı yeniden canlandırma ve fantezileri kullanırlar. Çocuğun fanteziler kurma yoluyla travmayı yeniden canlandırması, travmayla baş etmek, sonuçlarını değerlendirmek ve çaresizlik duygularıyla baş etmek için çözüm yolları bulmasını sağlar. Ancak çocuğun bu değerlendirmesi çocuğun travmatik olayla baş edebileceğini düşünmesini sağlarken bir yandan da gerekeni yapmadığı için suçluluk hissetmesine sebep olur. Ergenler ise olayı anlayabilecek bilişsel olgunluğa sahiptirler. Bu nedenle travmatik olayla baş etmek için oyun ve fantezileri kullanmak yerine risk alma davranışları sergilerler. Daha saldırgan, isyankâr ve anti-sosyal davranışlarda bulunabilirler. Bu davranışlar aracılığıyla ergenler travmatik duruma karşı kontrol sağlar ve egemenlik kurarak kaygılarını azaltırlar (Dyregrov, 2000: 28; Erden ve Gürdil, 2009; Pat Horenzyck vd., 2007).

Çocuk göç ettikten sonra hissettiklerini, yaşadıklarını sözel olarak ifade edemeyebilir. Bunun sebebi psikolojik olarak etkilenmesi veya göç ettiği bölgenin diline hakim olmaması olabilir. Böyle durumlarda çocuklara ulaşmak için oyun, sanat gibi yaratıcı yöntemler kullanılabilir. Çocuklar bu yollarla kendilerini daha kolay ifade ederler (Perry, 2008: 12; Terr, 2007:22).

Göç yaşantısının ardından travma sonrası tekrarlayıcı oyunun ortaya çıktığı görülmektedir (Perry, 2008: 12). Çocuklar travma sonrası kompulsif olarak travmatik olayın bir kısmını ya da tamamını oyunlarında canlandırırlar (Terr, 1981). Bu travma sonrası ortaya çıkan normal bir oyun tarzıdır. Çocuk travmatik olayı yeniden sahneleyerek tekrar yaşar. Bu tekrarlar travmatik olay üzerinde kontrolünü artırarak kaygısını azaltırken, baş etme becerilerini artırır. Örnek olarak, çocuk savaş sonucu göç etmişse cenaze törenlerini ve çatışma sahnelerini tekrarlı bir şekilde canlandırabilir (Kar, 2009; Zara, 2011: 86). Göçmen çocukların hayatlarındaki değişimin ardından oynadıkları tekrarlı oyunlar boşaltım ve iyileşme süreçlerini hızlandırır (Bjorck-Akesson ve Brodin, 2005).

Tekrarlayıcı oyunun ritüelistik ve başkalarından saklanan bir oyun olduğu belirtilir (James, 1989). Travma sonrası çocuklar nesnelerle alışılmadık şekillerde oynarlar. Yaşadığı olayı canlandırmak için nesnelere farklı anlamlar yüklerler. Bunun nedeni çocuğun bu olayı anlamlandırma çabasıdır. Oyun esnasında yaptığı ritüeller olabilir. Bunlar oyunun içinde veya çocuğun oyun esnasındaki jestlerinde kendini gösterebilir. Tekrarlayıcı oyunlar normal oyunlara göre daha durağan, çok daha az eğlenceli, daha az yaratıcı ve daha az detaylıdır. Bu tekrarlı oyunlar psikanalitik bakış açısında, bir savunma mekanizması olan kaygı yaratan durumla, kişi ya da nesneyle ve kendi pasif duruşuyla özdeşim kurması şeklinde yorumlanmaktadır (Geoffroy, 1999).

Göçmen çocukların oyunları süresince ve sonucunda gözlenen bazı durumlar oyun terapisinin gerekliliğine dair ipucu vermektedir. Bunlardan ilki; oyunun sonunun kötü bitmesidir. İkincisi ise oyun sürecinde anlamlı tema oluşturmama, kısıtlı ve mekanik oynama, duyguları dışa vurmama, aşırı şekilde kapsamlı olma ve sonunda karışıklık olması durumudur. Bu durumlar çocuğa bir çözüm sunmadığı için travmanın anlamlandırılmasını sağlamaz ve çocuğun anksiyetesini azaltmaz (Chazan vd., 2016).

Yukarıda belirtildiği gibi, göç sonrası çocukların oyunlarında bazı olumsuz özellikler sergilenmesinin yanı sıra olumlu özellikler de görülmüştür. MacMillan ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında Avusturya'da savaş sonrası mülteci konumunda olan çocuklar, göç öncesi çok sağlıklı bir ortamda olmadıkları için oyun imkânları kısıtlıdır. Çocuklar, göç sonrasında gelişmiş bir ülkeye geldiklerinde, daha güvenli bir ortamda oyun oynama fırsatı bulmuşlardır. Bunun için göç edilen yerlerde göç eden yetişkin ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik politikalarının ve programlarının oluşturulması ihtiyaçlarının karşılanması ve uyumlarının desteklenmesi önemlidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Göç yaşantısı göçmen çocukların çevresini önemli oranda değiştirmektedir. Yukarıdaki yazıda gözden geçirildiği gibi mikrosistem, mezosistem, ekzosistem ve makrosistem değişmekte ve bu değişimlerin önemli bir kısmı çocuğun gelişimi için risk oluşturmaktadır. Kronosistemde de görüldüğü üzere çocuklar göç gibi travmatik yaşantılardan farklı gelişim dönemlerinde farklı düzey ve şekillerde etkilenebilmektedir. Göçmen çocukların sağlıklı biçimde gelişmeleri için ev sahibi ülke kültürüne uyumlarının desteklenmesi önemlidir (Bacallao ve Smokowsky, 2009; Titzmann vd., 2008; Waters 2010). Çocuğun aile, okul ve akran mikrosistemlerinin destekleyici olması, kurumların göçmen çocuklara ve ailelerine sundukları hizmetlerin, yasaların ve kültürün kabul edici olması çocukların sağlıklı gelişimini olumlu yönde destekler. Özellikle ebeveynler çocuğun göç sonrası etkilenme düzeyini birçok sistem aracılığıyla (mikrosistem, mezosistem) etkilemektedir. Ebeveynlerin kültürlenme düzeylerini destekleyici müdahale programları geliştirmek çocukların göçten olumsuz etkilenme düzeyini azaltacaktır. Bu programlarda, ebeveynlerin kendi kültürlenme düzeyini destekleme, göçün etkilerinin dışavurumunu sağlama, ev sahibi ülke kültürü ile ilişki kurmasını sağlama ve kendi alt kültürüne ait özellikleri barındırma gibi unsurlara dikkat edilmesi önerilebilir. Ancak göçmenlere yönelik sosyal politikalar geliştirilmesi bütün sistemleri olumlu bir şekilde etkileyebileceği için daha etkili olacaktır.

Çocuk gelişimi alanında önemi bilinen çocuk oyunları göçten etkilenmektedir (MacMillan vd., 2015). Literatürde göçmen çocukların oyunları konusundaki çalışmalar sınırlıdır (Björn vd., 2011). Oysa oyunlar çocukların göç deneyiminden nasıl etkilendiğini anlamamıza yardım edebilirler. Çocuklar göçü ve

göç esnasındaki yaşantılarını tekrarlayıcı oyunlarında yeniden canlandırmaktadırlar (Bjorck-akesson, ve Brodin, 2005). Göçmen çocukların oynadıkları oyunların incelenmesi göçün travmatik olup olmadığının ya da hangi özelliklerinin travmatik olduğunun anlaşılmasına ve çocukların göç yaşantısı içerisinde anlamlandırmakta güçlük yaşadıkları deneyimlerin neler olduğunun anlaşılmasına yardım edebilir. Çocuklar göç esnasındaki yaşantılarını tekrarlayıcı oyunlarında yeniden canlandırarak bu yaşantılarla baş etmeye çalışmaktadırlar (Bjorck-akesson ve Brodin, 2005). Oyunlar çocukların göç deneyiminin getirdiği güçlüklerle baş etmesini ve yeni kültüre uyumunu desteklemek amacıyla terapötik amaçla da kullanılabilirler. Oyunları mekanik bir hal alan ve tekrarlayan oyunları kötü bir sonla biten veya bir sona bağlanmayan çocukların terapi desteği alması gerekmektedir. Böyle çocukların tespiti için göçmen çocukları oyunları gözlenmeli ve gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır. Terapist çocuğun olayı anlamlandırmasına ve olumlu bir sonuca ulaşmasına yardımcı olacaktır. Göçün olumsuz etkilerini azaltmak için çocuklara yönelik de müdahale programları geliştirilebilir. Çocuklara yönelik geliştirebilecek müdahale programlarında; sözel olmayan ifade yollarını kullanma (oyun oynama, resim çizme vs.), kendi alt kültürüne dair bir özgürlük alanı sağlama, akranlarla kurulan sağlıklı (ev sahibi ve kendi alt kültüründen) ilişkiyi destekleme gibi unsurlara dikkat edilmelidir. Bu alanda yapılacak müdahale programlarının özellikle çocuğun göç yaşantısını anlamasını ve olay üzerinde kontrol sağlamasını amaçlaması gerekmektedir. Bu süreçte çocuklarla, kum havuzunda yarı yapılandırılmış oyunlar, duygu dışavurumuna yardımcı olabilecek oyunlar, ebeveynleriyle de ilişki kurabileceği kendi alt kültürüne dair öğeleri barındıran oyunlar, akranlarla iletişimi arttırabilecek ev sahibi kültürün öğelerini barındıran oyunlar oynanması, çizim ve sanat etkinlikleri yapılması önerilebilir. Böylece, en sağlıklı kültürlenme düzeyi olan bütünleşmenin oluşması desteklenebilir.

Ülkemizde psikologlar tarafından yapılmış olan göçle ilgili çalışmalar sınırlıdır (Gün, 2006). Özellikle göçmen çocukların göç olgusundan nasıl etkilendiğine dair çalışmalar çok kısıtlıdır (Durgel ve Yağmurlu, 2014; Gün ve Bayraktar, 2008). Çocuk oyunlarının göç olgusundan ne şekilde etkilendiğine dair ülkemiz literatüründe çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu konuda bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı göç türlerine maruz kalmış farklı yaş grubu çocukların oyunlarının ele alınması, gelişim psikolojisine önemli katkı sağlamanın yanı sıra göç etmiş çocukları daha iyi anlamaya ve yaşadıkları sorunlara müdahale etmeye olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

Aksel, Ş., Gün, Z., Irmak, T. Y. ve Çengelci, B. (2007). Migration and psychological status of adolescent in Turkey. *Adolescence*, 42,589-602.

Aksel, Ş. (2009). Çocuk Suçluluğu ile ilgili psikolojik kuramlar. *İçinde Gelişim Psikolojisi Bakış Açısıyla Çocuk Suçluluğu*, Ş. Aksel ve T. Yılmaz Irmak (Ed). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; İzmir.

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology*, 5-34.

Bilgin, R. (2014). Çatışma ve şiddet ortamında büyüyen çocuklar sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 135–151.

Bjorck-Akesson, E. M., ve Brodin, J. M. (2005). Diversity of aspects on play in children with profound multiple disabilities. *Early Child Development and Care*, 175(7-8), 635-646.

Bozkurt, B. (2015). Milli kimlik inşasında dünya savaşlarında değişen oyun ve oyuncakların işlevi. Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi, 7-8 Mayıs, Erzurum.

Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (1988). Interacting systems in human development. Research paradigms: Present and future. N. Bolger, A. Caspi, G. Downey ve M. Moorehouse (Ed.), *Persons in Context: Developmental Processes* içinde (s. 25-49). New York: Cambridge University Pres.

Bronfenbrenner, U. ve Ceci, S. J. (1994). Nature-nuture reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological Review*, 101(4), 568.

Cohena, J. A., Mannarino, A. P. ve Rogal, S. (2001). Treatment practices for childhood post traumatic stress disorder. *Child Abuse & Neglect*, 25(1), 123-135.

Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe göç ve toplumsal değişme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (24), 129-142.

Delgado- Gaitan, C. ve Trueba, H. (1991). *Crossing cultural borders: Education for immigrant families in America*. California: Falmer Yayınları.

Donnelly, C. L. (2003). Pharmacologic treatment approaches for children and adolescents with post traumatic stress disorder. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 12(2), 251-269.

Doğan, A. (2010). Ekolojik sistemler kurami çerçevesinde akran zorbalığının incelenmesi, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(3), 149–162.

Durgel, E. ve Yağmurlu, B. (2014). Türk göçmen ailelerde sosyalleştirme hedefleri ve ana babalık: Okul öncesi döneme detaylı bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17 (34), 3-15.

Dyregrov, A. (2000). Çocuk, kayıplar ve yas: Yetişkinler için el kitabı. Korkmaz, E.(Ed.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları: Ankara.

Erden, G. ve Gürdil, G. (2009). Savaş yaşantılarının ardından çocuk ve ergenlerde gözlenen travma tepkileri ve psiko-sosyal yardım önerileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 1-13.

Farver, J. A. M. ve Lee-Shin, Y. (2000). Acculturation and Korean-American children's social and play behavior. *Social Development*, 9(3), 316-336.

Gibbons, J., L. (2000). Adolescence in international and cross-cultural perspective: An introduction. *International Journal of Group Tensions*, 29(1/2), 3-16.

Goodley, D. ve Runswick-Cole, K. (2010). Emancipating play: disabled children, development and deconstruction. *Disability & Society*, 25(4), 499-512.

Gorman, J. C. (1998). Parenting attitudes and practices of immigrant Chinese mothers of adolescents. *Family Relations*, 47(1). 73-80.

Guendelman, S., Schauffler, H. H. ve Pearl, M. (2001). Unfriendly shores: how immigrant children fare in the US health system. *Health Affairs*, 20(1), 257-266.

Gün, Z. ve Bayraktar, F. (2008). Türkiye'de iç göçün ergenlerin uyumundaki rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 167-176.

Gün, Z. (2006). Psikolojide, göç çalışmalarındaki metodolojik problemler ve çözüm önerileri. *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(38), 27-41.

Kar, N. (2009). Psychological impact of disasters on children: Review of assessment and interventions. *World Journal of Pediatrics*, 5(1), 5-11.

Kesebir, S. (2011). Psychopathology in forced displacement: A comparison between three generations. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 12(1), 1-6.

Lay, C. ve Nguyen, T. (1998). The role of acculturation-related and acculturation non-specific daily hassles: Vietnamese-Canadian students and psychological distress. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 30(3), 172-181.

Leseman, P. P. ve van den Boom, D. C. (1999). Effects of quantity and quality of Homeproximal processes on Dutch, surinamese Turkish-Dutch pre-schoolers' cognitive development. *Infant and Child Development*, 8(1), 19-38.

Leyendeckera, B., Jäkel, J., Kademoğlu, S. O. ve Yagmurlu, B. (2011). Parenting practices and pre-schoolers' cognitive skills in Turkish immigrant and German families. *Early Child Development and Care*, 181(8), 1095-1110.

MacMillan, K. K., Ohan, J., Cherian, S. ve Mutch, R. C. (2015). Refugee children's play: Before and after migration to Australia. *Journal of Pediatrics and Child Health*, 51(1), 771-777.

Magwaza, A. S. (1994). Migration and psychological status in South African black migrant children. *The Journal of Genetic Psychology*, 155(3), 283-288.

Moilanen I, Antero M, Hanna E, Varpu P ve Lauri V (1998) Long term outcome of migration in childhood and adolescents. *Int J Circumpolar Health*, 57: 180-187.

Moody, J. (2001). Race, school integration, and friendship segregation in America. *American Journal of Sociology*, 107(3), 679-716.

Ormanlıoğlu Uluğ, M. (1997). Niçin oyun? Çocuk gelişiminde ve çocuğu tanımada oyunun önemi. Karadağ, D., Selçuk, Y. (Ed.). Göçebe Yayınları. İstanbul.

Overcoming barriers: Human mobility and development (2009). *United Nations, New York, United Nations Development Programme(UNDP)*.hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009.

Öztan, N., Aydın, G., Yananer Eroğlu, Ç. ve Stuvland, R. (2001). Travma sonrası normal tepkiler psikoeğitim el kitabı. 2. Baskı. MEB/ UNICEF Psikososyal Okul Projesi.

Paat, Y. F. (2013). Working with immigrant children and their families: An application of Bronfenbrenner's ecological systems theory. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 23(8), 954-966.

Pat-Horenczyk, R., Peled, O., Miron, T., Brom, D., Villa, Y. ve Chemtob, C. M. (2007). Risk-taking behaviors among Israeli adolescents exposed to recurrent terrorism: Provoking danger under continuous threat. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 66-72.

Peguro, A. A. (2008). Is immigrant status relevant in school violence research. An analysis with Latin students. *Journal of School Health*, 78(7), 397-404.

Pottinger, A. M. (2005). Children's experience of loss by parental migration in inner-cityJamaica. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75(4), 485-496.

Perry, B. D. (2008). Creative interventions and childhood trauma. İçinde: *Preface*, Malchiodi, C. A(ed.) New York: Guilford Press.

Portes, A. ve Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The annals of the American academy of politica land social science*, 530(1), 74-96.

Rogler, R. S. (1994) The immigration experience and mental health. *Health and Behavior*, 8: 72-84

Schottelkorb, A. A., Dumas, D. M. ve Garcia, R. (2012). Treatment for childhood refugee trauma: A randomized, controlled trial. *International Journal of Play Therapy*, 21(2), 57-73.

Skär, L. ve Tamm, M. (2002). Disability and social network. A comparison between children and adolescents with and without restricted mobility. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 4(2), 118-137.

Smokowski, P. R. (2009). Entre dos mundos/between two worlds: Bicultural development in context. *The Journal of Primary Prevention*, 30(1), 421-451.

Syria Regional Refugee Response. (2015). *United Nations High Commissioner for Refugees*
<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>.

Terr, C. L. (2007). *Play therapy with children in crisis*. N. B. Webb (Ed.). London: Guilford Press.

Terr, L. C. (1981). Psychic trauma in children: Observations following the Chowchilla school-bus kidnapping. *American journal of Psychiatry*, 138(1), 14-19.

Titzmann, P. F., Raabe, T. ve Silbereisen, R. K. (2008). Risk and protective factors for delinquency among male adolescent immigrants at different stages of the acculturation process. *International Journal of Psychology*, 43(1), 19-31.

Türkiye İstatistikleri.(2014). *United Nations high commissioner for refugees*. http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/istatistik_aralik_tr.pdf.

Yağmurlu, B. ve Sanson, A. (2009). Acculturation and parenting among Turkish mothers in Australia. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(3), 361-380.

Waters, M. C., Tran, V. C., Kasinitz, P. ve Mollenkopf, J. H. (2010). Segmented assimilation revisited: types of acculturation and socioeconomic mobility in young adulthood. *Ethnic and Racial Studies*, 33(7), 1168-1193.

Wilson, W. J. (2012). *The truly disadvantaged: The innercity, the underclass, and public policy*. University of Chicago Press: Chicago.

World Population Policies. (2013). *United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)*.
www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2013/wpp2013.pdf

Zara, A. (2011). *Yaşadıkça psikolojik sorunlar ve başa çıkma yolları*. (Ed.). İmge Kitabevi Yayınları: Ankara.